

SZEMLE

BENŐ ESZTER, A műfordítás poétikája. Dóczi Lajos kultúraközvetítő szerepe. Erdélyi Tudományos Füzetek. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2021. 388 l.

Benő Eszternek *A műfordítás poétikája* című kötete Dóczi Lajos (Ludwig von Dóczi, született Ludwig Dux) fordítási eljárásait és technikáit vizsgálja. Könyve hiánypótló, mivel Dóczi műfordítói tevékenységének elemzésére eddig még nem került sor.

Dóczi Lajos 1845-1919 között élt, zsidó származású osztrák-magyar költő, tárcaíró és politikus volt. Kétnyelvűen nevelkedett, németről magyarra, illetve magyarról németre egyaránt fordított. Tárcaíróként is kétnyelvű volt, saját műveit viszont kizárólag magyarul írta.

Benő Eszter könyve felépítését tekintve jól kidolgozott, követhető és élvezhető. Hat nagy fejezetre tagolódik. Az első az elméleti háttérrel biztosítja a befogadónak: megismerkedünk a pragmatikai adaptáció fogalmával, a kompenzáció, a szemantikai dústítás és az állandósult, metaforikus szókapcsolatok fordítási lehetőségeivel, az egyenértékűség és a költői expresszivitás kérdésével a fordítás területén, az idegen szók stilisztikai értékének problematikuságával, valamint az újrafordítás és a drámafordítás elméleti kérdéseivel. Ez az elméleti háttér megalapozott és részletes.

A mű második része Dóczi Lajos életével, munkásságával és identitásával foglalkozik, felhasználva kortársainak a korabeli sajtóban közölt írásait, méltatásait, valamint Dóczi Lajos visszaemlékezéseit, vallomásait.

Dóczi Lajos identitásának kérdése meglehetősen komplex, és fontos fordításainak mikéntje, hogyanja és fogadtatása szempontjából is. Ő 1845. november 29-én született Sopronban, de Németkeresztúron/Deutschkreuzban anyakönyvezték Baruch Dux néven, és itt is nőtt fel. A helységben és a családban is németül, jiddisül beszéltek. Ekkor még nem tudott magyarul, tízéves korában beírták a nagykanizsai hitközség alreáliskolájába. 2 év múlva apja Sopronba vitte iskolába, a bencés gimnáziumba szerette volna íratni, ahol németül zajlott az oktatás, de az iskolaigazgató antiszemita megjegyzése miatt a fiú az evangélikus líceumba került, ahol a tanítás nyelve a magyar volt. Ez nagy fordulópontra volt Dóczi Lajos életében, itt tanult meg magyarul. Később úgy is nyilatkozott, hogy előbb szóban lett magyar, csak azután lélekben, érzelmekben (Benő 37 l.). Az iskola szellemiségének köszönhető tehát Dóczi magyarrá formálódása, de íróvá formálódása is, hiszen itt kapta az első impulzusokat, hogy magyar költő legyen. Megismerkedett Arany és Petőfi verseivel, tevékenykedett a „Magyar Társaság” nevű önképzőkörben. A líceum elvégzése után Bécsben jogot tanult, emellett újságíróként tevékenykedett. Benő Eszter külön kitér Dóczi tárcaírói és írói tevékenységére.

A kétnyelvűség és nemzeti identitás kérdése haláláig foglalkoztatta Dóczi Lajost, de érdekelte kortársait és kritikusaikat is. Névmagyarosítása jellemző a 19. századra, és igen hirtelen következett be, gyakorlatias okból. 1871-ben az álneven benyújtott *Csók* című mesedramájával megnyerte az Akadémia Teleki-pályázatát, a díjat azonban a szabályok szerint álneven pályázónak nem adhatták ki, ezért a Dóczi Lajos írói álnevét hivatalosította.

Ezáltal is megerősödött nemzeti hovatartozása, és német anyanyelve ellenére magyar íróként tartotta számon magát.

Identitásának szerves része a zsidósága is, amely szintén vitatott volt kortársai körében. Második házassága okán áttért a keresztény hitre – mivel a valláskülönbség 1893-ban még házassági akadálynak számított. Élete során sokszor érte bántás, negatív megkülönböztetés származása, hite miatt (Uő. 58). Soha nem titkolta zsidóságát, szükség esetén kiállt a zsidók ügye mellett (Uő 59). Közéleti, kulturális és diplomáciai szolgálataival kiérdemelte a bárói rangot – a közvélemény, a sajtó emiatt is elítélte, szemére vetette feltörekvését. Korának aktuális problémái, pl. a zsidó-keresztény együttélés, a vallásváltás műveiben is megjelennek témaként. Magyar-német értelmiségiként a politikai és az irodalmi életben egyaránt a közvetítő szerepét tölti be (Uő 65). Ami irodalmi munkásságát illeti, az osztrák irodalomtörténet is a magáénak tekinti, nemcsak a magyar (Uő 72), fordítóként viszont a kritika ezt a kettőségét időnként rosszindulatúan meglovagolja: a német stílusában található kifogásolható fordulatokat magyar származásával indokolja, esetleges magyartalanságait németségével.

A könyv harmadik fejezete a 19. századi fordítási elvekkel foglalkozik. Megtudjuk, hogy ebben az időszakban a paratextusok (fordításokat kísérő előszók, utószók, bevezetők, lapalji jegyzetek, kommentárok), a sajtóban megjelenő fordításkritikák, valamint a Kisfaludy Társaságban elhangzó székfoglaló beszédek, előadások szolgáltattak erre vonatkozó információkat. A század fő fordítói alapelve az volt, hogy a műfordító fordításaival a nemzeti irodalmat hivatott szolgálni. (Uő 77) Csak világirodalmi szintű remekműveket tartottak fordításra érdemesnek, és alapvető követelmény volt eredeti szöveg alapján fordítani. A műfordító személyével kapcsolatban is támasztottak elvárásokat: fontosnak tartották, hogy a fordító az eredeti írójával rokon költői lélek legyen és kifogástalan anyanyelvi kompetenciákkal rendelkezzen, hiszen egyrészt a mű tartalmához és nyelvezetéhez való hűséget (német mintára) megkövetelték, másrészt az élvezhetőség is követendő elv volt, hogy a fordításon legyen érzhető semmiféle idegenség. (Vö. uő 77) Ezen elvek feltárását követően Benő Eszter részletes gondossággal vezet végig egyes fordítói gyakorlatok, technikák, terminusok 19. századi értelmezésén, alkalmazásán, az anyagi/tartalmi hűség, az ekvivalencia/egyenértékűség mibenlétén, az alaki/formai hűség, a kompenzálás, a befogadó iránti lojalitás kérdésein. Külön alfejezet foglalkozik a nemzeti ízléshez való idomítás/a honosítás vagy idegenszerűség kérdésével, külön alfejezet a műfordítói és a költői munka kapcsolatával, valamint az újrafordítás és a drámafordítás kérdéseivel.

A könyv legterjedelmesebb részét két fejezet alkotja, amelyek középpontjában Dóczy Lajos *Faust*-fordítása és *Az ember tragédiájának* németre ültetése áll. Az eredeti és a Dóczy-szöveg egybevetése mellett Benő Eszter más fordításokat is bevesz korpuszába, ezzel kontrasztívvá terjesztve ki az elemzést. A *Faust* esetében hivatkozik Komáromy Andor, Szabó Mihály, Palágyi Lajos, Kozma Andor, Franyó Zoltán, Sárközi György, Jékely Zoltán, Márton László, Báthori Csaba, Israel Efraim fordításaira, *Az ember tragédiája* esetében Alexander Dietze, Andor von Sponer, Eugen Planer, Mohácsi Jenő és Hans Thurn fordítását is bevonja az elemzésbe. Megállapítja, hogy Dóczy *Faust*-fordítása sok esetben honosítási tendenciát mutat, amelynek célja a dráma befogadásának megkönnyítése. Ez az eljárás a földrajzi nevek és a tulajdonnevek fordításában lelhető fel. Más fordítói eljárása Dóczyinak a kihagyás, illetőleg a kompenzálás. Kreatív, sikeres szóalkotási megoldásai vannak, formahű: a sorok számát megőrzi, a mondatszerkesztést és a központozást hűen követi.

Az ember tragédiája esetében megfigyelhető, hogy Dóczi másképp jár el. Az eredeti rímtelen sorokat rímes formában ülteti át németre, aminek következtében az a kritika éri, hogy goethei stílusban „megnémetesítette” a drámát, magyar Fausttá tette (Uő 388).

A könyv hatodik fejezete Dóczi Lajos műfordítói elveivel és fordításainak recepciójával foglalkozik.

A szerző azt a következtetést vonja le, hogy Dóczi Lajos elhivatott, érzékeny fordító, akinek műfordításai a maguk idejében egyaránt szolgálják a színjátszás és az olvasóközönség érdekét (Uő 11) és alkotói tevékenységének legmaradandóbb részeit képezik (Uő 9).

Találkozásom Dóczi Lajos fordítói világával, illetve Benő Eszterrel kérdéseket vetett fel bennem, amelyeket a szerzőnek fel is tettem, e rövid ismertetést ezzel a párbeszéddel egészítem ki.

A negyedik fejezetben arra is kerested a választ, hogyan került a Faust Dóczi Lajos figyelmének középpontjába. Hogyan került Dóczi Lajos Benő Eszter figyelmének középpontjába?

Dóczi Lajos nevével a versfordításai által találkoztam. Néhány Goethe-vers fordítását magam töltöttem fel a *Magyarul Babelben* többnyelvű irodalmi internetes antológiába.¹ Fordításainak lírai szépsége, hűsége ragadott meg. Személyéről nem sok információ állt a rendelkezésemre. Egyed Emese professzor asszony doktori témajavaslatai között Dóczi Lajos neve is szerepelt, és lelkesedéssel fogtam neki műfordítói tevékenysége vizsgálatának. Amikor elkezdtem feltérképezni a munkásságát, választásom a *Faust*-fordítására, illetve *Az ember tragédiája* német fordítására esett, mivel e két drámaf fordítás kitérőműfordítói tevékenységének mintegy leképezése.

Milyen nehézségekbe ütköztél a kutatás során?

A kutatás során az egyik nehézség a forrásanyagok elérése volt, hiszen 2020-ban a könyvtárak sorra bezártak. Az előző évben sikerült sok anyagot összegyűjtenem, a korlátozások idején pedig nagy segítségemre voltak a digitálisan elérhető adatbázisokban szereplő folyóiratok (pl. Arcanum, ANNO – Österreichische Nationalbibliothek). Magát a kutatást nagy örömmel végeztem, nem éreztem sem nehézséget, sem tehernek, az összegyűjtött anyag pedig súgta, milyen irányba haladjak tovább. Így kapott helyet a könyvben az Osztrák-Magyar Monarchiában tevékenykedő Dóczi Lajos kétnyelvűségének, nemzeti, nyelvi és kulturális identitásának a kérdése, amely műfordítói habitusát, profilját is meghatározza. Érdeklődéssel olvastam, hogyan vélekednek hovatartozásáról a kortársak, hogyan rajzolódik ki a korabeli sajtóban megjelenő recenziókból, megemlékezésekből nem csak a munkássága, de szellemi, lelki rajza is.

Elmélyült figyelmet kívánt a fordítási szövegekpusz kontrasztív-komparatív elemzése, az eredeti és a Dóczi-fordítás, valamint a további fordítások különféle ekvivalencia-megvalósulásainak az egybevetése, a nyelvi formák esztétikai értékének objektivitásra törekvő vizsgálata.

Milyen fordító vagy Dóczihoz hasonlítva? Segített-e Téged fordítóként a Dóczi-kutatás?

Jelenkori német irodalmat fordítok, verseket és elbeszéléseket egyaránt. Amikor foglalkozni kezdtem Dóczi Lajos életével és munkásságával, rokon léleknek éreztem őt. Vallomásaiból fény derült arra, hogy az ihletet és az eredeti mű szerzőjével való

¹ https://www.magyarulbabelben.net/works/de-hu/D%C3%B3czi_Lajos-1845

lélekrokonságot elengedhetetlennek tartja az irodalmi mű átültetéséhez, újraalkotásához. Magam is úgy vélem, hogy a különböző szerzőkkel és fordítói stílusokkal való találkozás során léteznie kell valamiféle érzelmi alapnak a szerző és fordító között.

Fordítóként természetesen segített a Dóczi-kutatás, hiszen belső ösztönből, a magam örömeire kezdtem el fordítani, nem végeztem fordító- és tolmácsképzést, nem olvastam fordításelméletet. A kutatás során azonban elmélyültem a fordításelméleti, illetve - gyakorlati kérdésekben, tudatosítva bizonyos fordítástechnikai problémákat, fordítási univerzálékat, német-magyar átváltási műveleteket. Jó volt megélni, hogy amit több helyen leírnak az elméleti fejtegetésekben, azt valójában ösztönösen magam is megvalósítottam, magam is úgy jártam el.

Vizsgálataim megerősítettek abban is, hogy minden műfordítónak egyéni idiolektusa, stílusa van, fordítása ennek ellenére hű lehet az eredeti mű szelleméhez. És hogy bizonyos szubjektívnek tűnő fordítói döntéseket igazából objektív törvényszerűségek is irányítanak, ahogyan azt Klaudy Kinga is jelzi.

Miben látod az aktualitását annak, hogy Dóczi-fordításokkal foglalkozzunk?

Aktuálisnak tartom Dóczi Lajos magatartását: műfordítói elhivatottságát, egy más kultúra iránti nyitottságát. Fogékony volt a valódi értékekre, hiszen az átültetett művek egytől-egyig irodalmi értéket, színvonalat képviselnek, kora kanonizált magyar szerzőit, illetve a német irodalom klasszikusait tolmácsolta a célnyelvi olvasónak. Kiemelném az igényességét –fordításait sokáig csiszolgatta, jobbította –, az alázatát, amellyel meg akart felelni az olvasóknak, de az önmaga által megszabott mércének is. Példaértékű magas szintű kétnyelvűsége. A munkabírása is mintaszerű, hiszen a bécsi külügyminisztériumban, a politikai életben betöltött közvetítő szerepe mellett szakított időt irodalmi közvetítői tevékenységére. Nem utolsó sorban kiemelném, hogy műfordításai a mai olvasónak is esztétikai élményt nyújtanak. Miközben Dóczi Lajos alakjával és műveivel foglalkoztam, ugyanabban a megtapasztalásban volt részem, amelyről ő maga így vallott egy olvasmánya kapcsán: „Amíg az ember olyan élvezetre képes, mint a milyet ez a sok holt betű szerzett nekem, ha száz nyavalya bántaná is, adjon hálát az istennek, hogy megszületett.”

KOMMER ERIKA

Mihai Eminescu Pedagógiai Líceum
Marosvásárhely/Târgu Mureș
Alexandru Papiu Ilarian 37
davideri@yahoo.com

VARGA P. ILDIKÓ (szerk.), **Erdélyi Múzeum LXXXIII. kötet, 2021. 3. füzet / 2.**

Az Erdélyi Múzeum 83. kötete, a 2021-es év 3. füzete irodalmat és nyelvészetet érintő tanulmányokat tartalmaz. A lapszám szerkesztője Varga P. Ildikó. Sikerült a szerkesztőnek (saját bevallása, invenciója szerint) hangsúlyosan a *magyar, Erdély, sőt Kolozsvár* hívószavak köré gyűjteni a szövegeket.

Elmondható, hogy többnyire már jól ismert, neves kutatók tisztelték meg írásaikkal ezt a számot is – a Pázmány Péter Katolikus Egyetemről, a Károli Gáspár Református Egyetemről, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetéből, a Babeş-Bolyai Tudományegyetemről Kolozsvárról, a kolozsvári Helikontól, az Erdélyi